

Komparácia ochrany ľudských, občianskych a politických práv občanov v medzivojnovnej Československej republike a vojnovnej Slovenskej republike

Tomáš Čentéš

Absolvent Fakulty práva, Paneurópska vysoká škola, zamestnaný na Krajskom súde v Nitre

Kontaktní e-mail: tomascentes@gmail.com

Comparison of the Protection of Citizens' Rights in the Inter-war Czechoslovakia and the Wartime Slovak Republic

Abstract:

The subject of this article is the constitutional protection of human and civil rights in the Czechoslovak Republic and the Czech-Slovak republic and its comparison with the protection of these rights in wartime Slovak republic for a better understanding of how quickly and dramatically the dehumanization of a part of the population can be carried out despite its validity and effectiveness. Slovak Republic, which was established in 1939, was created by the dissolution of Czech-Slovak Republic. Czechoslovak Republic, as one of the countries which have arisen on the ruins of the former Austria-Hungary Empire, was a modern country, democratic, respecting the main principles of the rule of law and equality of all its citizens before the law of the Republic. The purpose of my short article is to try to explain in a simple way the fact that in the Slovak Republic was created an anti-Jewish legislation, but not as a result of some coincidence and pressure from abroad, but that it was a result of thoughtful and pure rational calculation at the origin of the Slovak Republic, and this calculation was fully reflected in the new Constitution and other legislative adopted in summer 1939 and later.

Keywords:

Czechoslovak Republic; Slovak Republic; constitution; anti-Jewish legislation; human and civil rights

Kľúčové slová:

Československá republika; Slovenská republika; ústavnosť; protizidovská legislatíva; ľudské a občianske práva

DOI: 10.14712/2464689X.2018.45

Príspevok je z veľkej časti súčasťou dizertačnej práce autora, ktorú obhájil v mesiaci jún 2018 na Ústave teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy v Bratislave.

Mnoho dnešných, najmä mladých ľudí, žije v predstave, že dnes ústavným právom garantované práva a slobody nie je možné stratiť a nie sú nikým a ničím ohrozené, nakoľko necítia ich bezprostredné ohrozenie. Práve preto je dôležité pripomínať si prípady z minulosti, keď ľudia zdieľali podobný pocit istoty, ktorý sa veľmi rýchlo ukázal ako falošný. Za týmto účelom je výbornou možnosťou porovnať dve ústavy, z rokov 1920 a 1939 prijaté v krátkom časovom úseku pre jedno územie (slovenské) a pre rovnaké obyvateľstvo. Ústava Československej republiky, alebo, ak chceme, Ústavní listina Československej republiky, bola prijatá Dočasným Národným Zhromaždením dňa 29. februára 1920 ako ústavný zákon č. 121/1920 Zb. s účinnosťou od dňa 6. marca 1920. V ďalšom texte príspevku používame na označenie Ústavnej listiny skratku Ústava ČSR. Keďže bola prijatá ako ústavný zákon, znamená to, že ide o tzv. polylegálnu ústavu,¹ teda ústavu, ktorá je tvorená viacerými právnymi predpismi v podobe ústavných zákonov. Ústava ČSR pozostávala z Preambuly, tzv. Uvozovacieho zákona nasledujúceho hneď za Preambulou, ktorý sa skladal z desiatich článkov, a samotného ústavného zákona pozostávajúceho zo 6 hláv a 134 paragrafov. Signatármi (vlastnou rukou podpísanými) ústavy boli: pán prezident Československej republiky Tomáš Garrigue Masaryk, p. Tusar, p. Staňek, p. Houdek, Dr. Beneš, p. Klofáč, p. Sonntág, Dr. Heidler, p. Habrman, Dr. Winter, p. Prášek, Dr. Franke, Dr. Veselý a p. Hampl. Ústava ČSR ostala *de iure* platná a účinná až do prijatia tzv. Ústavy 9. mája komunistickým režimom v roku 1948, keď bola jej § 173 ods. 1 zrušená ku dňu nadobudnutia účinnosti novej ústavy (9. júna 1948).² Ústava prijatá v lete roku 1939 Slovenskou republikou totiž neobsahovala *expressis verbis* ustanovenie, ktoré by ju zrušovalo. Obsahovala len vágne ustanovenie v § 102, podľa ktorého všetky ustanovenia právnych predpisov, ktoré sú v rozpore s touto ústavou, alebo s existenciou samostatnej Slovenskej republiky, strácajú platnosť.

Preambula ústavy z roku 1920 začínala slovami „My, národ Československý“, čo sa už veľmi skoro ukázalo najmä v slovenskej časti republiky ako veľmi citlivo vnímaná a neprijatá skutočnosť nezanedbateľnou časťou obyvateľstva. Toto sklamanie vychádzalo najmä z Česko-Slovenskej Dohody uzavretej v americkom Pittsburghu dňa 30. mája 1918 za prítomnosti neskoršieho prezidenta Československej republiky, pána profesora Tomáša Garrigua Masaryka. Dohoda hovorila o samostatných dvoch národoch, národe Čechov a národe Slovákov, o pomerne rozsiahlej autonómii Slovákov v spoločnej republike spočívajúcej vo vlastnej administratíve, vlastnom sneme a sústave súdov, a slovenčine ako úradnom jazyku.³ Českoslovakizmus ako teória jednotného etnického národa bol pre väčšinu slovenskej spoločnosti nezrozumiteľný, a v dôsledku toho neprijateľný. Na Slovensku sa príliš neujal, rezonoval len v časti československých politických strán, najmä u sociálnych demokratov a čiastočne agrárnikov. Na Slovensku dochádzalo medzi strnulým čechoslovakistickým postojom a rastúcim národným sebavedomím k ostrejšej názorovej konfrontácii. Súčasne nadobúdala zápas proti predstavám jednotného etnického národa a za svojbytnosť slovenského národa radikálnejšie formy, okorené populistickým obsahom. Prejavovalo

¹ Situácia, keď je ústavná matéria rozptýlená do viacerých právnych dokumentov ústavného charakteru, a to bez ohľadu na to, či je alebo nie je v niektorom z nich sústredená jej podstatná a určujúca časť. KROŠLÁK, D. a kol. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer s. r. o., 2016, s. 42.

² Znenie tzv. májovej Ústavy dostupné online na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava150-48.pdf>.

³ Fotografia pamätnej tabule s vyobrazením originálu textu dohody dostupná online na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Pittsbursk%C3%A1_dohoda#/media/File:Bratislava_tabula_Cesko-Slovenska_dohoda.jpg.

sa to najmä v argumentácii ľudovej strany, ktorá prezentovala boj za autonómiu Slovenskej krajiny ako zápas so slovenskými prisluhovačmi pražskej politiky a ministerstiev v hlavnom meste republiky. V predvolebnej agitácii v rokoch 1935 a 1938 sa operovalo silnou kritikou postavenia českej komunity a jej hospodárskych pozícií na Slovensku, čo vyúsťovalo do narastania všeobecne protičeských nálad. Verejne, napríklad v prejavoch Jozefa Tisa alebo M. Sokola v marci 1938 v Národnom zhromaždení, sa síce hlásala podpora spoločnému štátu, súčasne však nepodložené tvrdenia o „počešťovaní“ Slovenska, o prítomnosti státisícov Čechov a českých zamestnancov (hoci ich podľa sčítania ľudu z roku 1930 bolo na Slovensku len 120 tisíc) neposilňovali len myšlienky československého štátneho a občianskeho povedomia.⁴

Tieto skutočnosti viedli k tomu, že Československá republika si do svojich základov prijatím ústavy začínajúcej slovom o Československom národe zabudovala časovanú bombu, ktorá v krízových časoch konca tridsiatych rokov naplno explodovala.

Samostatná Československá republika vznikla na území bývalej Rakúsko-Uhorskej monarchie tzv. recepčnou normou dňa 28. októbra 1918, teda zákonom o zriadení samostatného štátu československého, ktorého prvé vety zneli: „Samostatný štát československý vstúpil v život. Aby bola zachovaná souvislost dosavadního právního řádu se stavem novým, aby nenastaly zmatky a upraven byl nerušený přechod k novému státnímu životu, nařizuje Národní výbor jménem československého národa jako vykonavatel státní svrchovanosti toto: ...“⁵

Zákon bol vyhlásený v Zbierke zákonov ako zákon č. 11/1918 Sb. Z uvedeného je zrejme, že už takmer dva roky pred prijatím ústavy ČSR a hneď v prvom prijatom zákone republiky sa upustilo od koncepcie dvoch samostatných národov a hovorí sa o národe československom.

Odhliadnuc od toho, že prvá republika mala byť štátom vzdelaným, mierumilovným a pokrokovým, mala byť najmä štátom demokratickým. Princípy demokracie a právneho štátu sú prítomné v celej ústave ČSR. Nachádzame ich už v ustanoveniach čl. II a III spomínaného Uvozovacieho zákona, keď došlo k zriadeniu Ústavného súdu skladajúceho sa zo siedmich členov. Hlavnou kompetenciou súdu bolo rozhodovať, či zákony Československej republiky a zákony snemu Podkarpatskej Rusi vyhovujú (teda sú v súlade) s ústavou. Úlohou ústavného súdu je ochrana ústavnosti, čo v demokracii znamená ochrana slobody, rovnosti a ľudskej dôstojnosti. Ústavné súdy majú v demokracii veľmi delikátnu úlohu – ochrániť základné ústavné princípy vrátane základných práv a slobôd a ústavných hodnôt proti mocným a aj proti väčšine, ktorá môže byť reprezentovaná verejnou mienkou, a zároveň nestrátiť svoju legitimitu.⁶

Na formovanie ústavy ČSR z roku 1920 mal výrazný vplyv rakúsky zákon o všeobecných právach štátnych občanov z roku 1867. Aj to je jeden z dôvodov, prečo bolo ťažko predstaviteľné, že súčasťou ústavy nebude aj úprava občianskych práv a slobôd. V dočasnej ústave prvej republiky, ktorá predchádzala ústave z roku 1920, bola tzv. recepčnou normou prevzatá úprava občianskych práv a slobôd z Rakúska.

⁴ FERENČUHOVÁ, B. – ZEMKO, M. a kol. *V medzivojnovom Československu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012, s. 447.

⁵ Zákon č. 11/1918 Sb. Dostupný online na: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/11-18.htm>.

⁶ KROŠLÁK, D. a kol., *c. d.*, s. 33.

Dôležité články ústavy ČSR pre ochranu ľudských práv

Podľa § 1 ods. 1 ústavy ČSR jediným zdrojom všetkej štátnej moci v republike bol ľud. V zmysle odseku dva tohto paragrafu to bol ľud, ktorý určenými orgánmi si sám sebe ustanovoval zákony a uvádzal ich k životu. Ústava obsahovala pevne zakotvený princíp, že štátne orgány nesmú prekročiť medze v prípade, ak by sa mali dotknúť ústavou zaručených občianskych práv. Analógiu k tomuto ustanoveniu nachádzame aj v súčasnosti platnej a účinnej Ústave Slovenskej republiky (čl. 2 ods. 2 ústavného zákona č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov), keď štátne orgány môžu konať iba na základe zákona a v jeho rozsahu. Konanie mimo tohto rámca nepožíva právnu ochranu. Podľa § 2 ústavy ČSR sa ČSR definovala ako demokratická republika. Išlo o mimoriadne dôležité a kľúčové ustanovenia určujúce povahu a charakter prvej republiky.

V piatej hlave ústavy ČSR boli uvedené nasledovné občianske práva a slobody: rovnosť, sloboda osobná a majetková, sloboda domová, sloboda tlače, zhromažďovacie právo, spolkové právo, petičné právo, listové tajomstvo, sloboda učenia a svedomia, sloboda prejavu, sloboda myslenia, ochrana manželstva a rodiny. Popri týchto právach a slobodách obsahovala aj brannú povinnosť.

Piata hlava ústavy ČSR niesla názov „Práva a slobody, ako i povinnosti občianske“. Hneď v jej prvom paragrafe (§ 106) a jeho odseku 1 sa ustanovuje rovnosť občanov ČSR pred zákonmi republiky, keďže „výsady pohlavia, rodu a povolania sa neuznávajú“. Ide o jedno z kľúčových ustanovení, ktoré v konečnom dôsledku reálne formovali ČSR ako republiku demokratickú a skutočne občiansku. Znamená to, že každý občan si bol rovný pre zákonom z pohľadu ochrany jeho práv štátom, a zároveň každý občan mal rovnaké povinnosti, na ktorých výkon mal dohliadať štát.

V ďalšom ustanovení toho istého paragrafu, v odseku 2, sa ustanovovalo, že: „Všetci obyvatelia republiky Československej požívajú v rovnakých medziach ako štátni občania tejto republiky na jej území plnej a naprostej ochrany svojho života i svojej slobody nehľadiac na to, akého sú pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva. Odchýlky od tejto zásady sú prípustné len, keď to medzinárodné právo dovoľuje.“

Išlo o veľmi modernú a pokrokovú právnu úpravu. Pre porovnanie, v dnes platnej a účinnej Ústave Slovenskej republiky článok 12 odsek 2 ustanovuje, že: „Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.“

Z uvedeného je veľmi jednoduché demonštrovať, že Československá republika poskytovala nielen svojim občanom, ale všetkým obyvateľom žijúcim na jej území, modernú demokratickú právnu ochranu ich práv a slobôd, veľmi podobnú tej dnešnej, ktorá bola prijatá takmer o 75 rokov neskôr (v roku 1992) a po skúsenosti, akou bola druhá svetová vojna. Je zrejmé, že zásada rovnosti bola v citovanom ustanovení používaná výslovne vo vzťahu k občanom Československej republiky. Preto bolo dôležité, že sa do ústavy dostalo aj ustanovenie, ktoré zrovnoprávnilo cudzincov, resp. iných štátnych príslušníkov žijúcich na území vtedajšieho Československa s občanmi Československa. Ústava výslovne zakazovala robiť u takýchto usadených cudzincov rozdiely z hľadiska ich štátnej príslušnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva.

Štát teda chránil život a slobodu občanov a obyvateľov bez ohľadu na ich pôvod, štátnu príslušnosť, jazyk, rasu a náboženstvo. Je dôležité osobitne zdôrazniť pokrokovosť ústavno-právnej úpravy tom, že kládla osobitú dôležitosť na zákaz diskriminácie na základe rasy. Musíme si totiž uvedomiť dobové realie, o ktorých v tomto prípade hovoríme. Mám na mysli predovšetkým koniec 20. rokov a celé 30. roky 20. storočia, nástup otvorene rasistického a protizidovského štátneho režimu v Nemecku, jeho koncept rasy, celú jeho „vedeckú“ teóriu založenú na „vedeckom“ bádani tzv. rasových antropológov a celkovú európsku politickú mikroklímu a spoločenské nálady tej doby vedúcich o pár rokov k nevídanej a nechutnej katastrofe.

Otázka osobnej slobody síce bola zaručená priamo ústavou ČSR, avšak bližšia právna úprava bola ustanovená ústavným zákonom č. 293/1920 Sb. o ochrane slobody osobnej, domovnej a tajomstva listového (podľa § 107, 112 a 116 Ústavnej listiny).⁷ Podľa § 14 tohto zákona, zákon tvoril súčasť Ústavnej listiny. Aj na tomto prípade môžeme demonštrovať spomínaný polylegálny charakter tejto ústavy. Nik nesmel byť stíhaný, iba v zákonom dovolených prípadoch, a to výlučne iba súdom alebo úradom k tomu príslušným a v konaní zákonom upraveným. K zatknutiu osoby mohlo prísť iba na sudcom písomne odôvodnený príkaz. Do väzby bolo možné vziať osobu najdlhšie na 48 hodín a následne musela byť buď prepustená alebo odovzdaná príslušnému úradu na ďalšie konanie. Veľmi dôležitým ustanovením tohto zákona bolo ustanovenie § 4, podľa ktorého nik nesmel byť z určitého miesta alebo územia vypovedaný a nik nesmel byť nútený k tomu, aby sa z určitého miesta alebo územia nevzdialil. Domovú prehliadku bolo možné vykonať iba na základe písomne odôvodneného príkazu sudcu, ktorý musel byť doručený pri prehliadke a ak to nebolo možné, najneskôr do 24 hodín po jej vykonaní. Ak verejný funkcionár, úradník alebo zriaďenec pri výkone úradnej moci alebo služby porušil ustanovenia tohto ústavného zákona, bol potrestaný za priestupok žalárom v trvaní od jedného do šesť mesiacov, a ak jednal so zlým úmyslom, bol trestaný žalárom s dobou odňatia slobody na jeden až päť rokov, pri zvlášť priťažujúcich okolnostiach až do desať rokov.

Šiesta hlava ústavy ČSR nesie názov „Ochrana menšín národných, náboženských a rasových“. Podľa § 128 odsek 1, čo je prvé ustanovenie šiestej hlavy ústavy ČSR, „Všetci štátni občania republiky Československej sú si pred zákonom plne rovní a požívajú rovnakých práv občianskych a politických neohľadiac k tomu, akej sú rasy, jazyka alebo náboženstva.“

To znamenalo vylúčenie akejkoľvek nerovnoprávnosti na základe kritérií ako rasa a náboženstvo, pričom takejto nerovnoprávnosti mal zabrániť priamo štát na svojej úrovni. Bol to štát, kto prišiel so zákazom akejkoľvek diskriminácie pred zákonom na základe niektorého z týchto kritérií, čím vopred zabránil akýmkoľvek legálnym snahám o vytvorenie protizidovskej, protirómskej a inej šovinistickej legislatívy. Teda štát ako garant rovnosti občanov v ich právach a povinnostiach bez ohľadu na náboženstvo alebo rasu.

Ďalším nemenej dôležitým ustanovením ústavy ČSR je odsek 2 toho istého paragrafu, podľa ktorého „Rozdiel v náboženstve, viere, vyznaní a jazyku nie je žiadnemu štátnemu občanovi Československej republiky v medziach všeobecných zákonov na škodu, hlavne pokiaľ ide o prístup do verejnej služby, k úradom a hodnostiam, alebo pokiaľ ide o vykonávanie akejkoľvek živnosti a povolania.“

⁷ Znenie ústavného zákona dostupné online na: <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/1874/1/2>.

Áno, pre objektivnosť treba dodať, že v zmysle odseku 4 toho istého paragrafu ústavy ČSR mohli štátne orgány v intenciách platných alebo v budúcnosti prijatých zákonov podnikáť isté kroky, ktoré by mohli budiť zďanie obmedzovania práv garantovaných v šiestej hlave ústavy ČSR, avšak mohli tak urobiť len z dôvodu a v rozsahu zabezpečenia verejného poriadku a bezpečnosti štátu a účinného dozoru. Takýto krok teda mal slúžiť štátu len ako akési *ultima ratio*⁸ pre splnenie vyššieho spoločenského záujmu, ktorým bezpochyby bezpečnosť štátu je. Toto ustanovenie preto nemožno interpretovať ako akési „zadné vrátka“ pre štátny režim na prijímanie protizidovských a protirómskych opatrení.

Z uvedeného v konečnom dôsledku vyplýva, že ČSR ako krajina, v ktorej žili mnohé národy a národnosti, ľudia rôznych náboženstiev a viery, plne rešpektovala práva a slobody svojich občanov, nerobila medzi nimi žiadne rozdiely na základe kritérií ako jazyk, pohlavie, rasa, národnosť, či náboženstvo, a nedávala zákonodarcovi ani priestor, aby v budúcnosti prijal zákonodarstvo, ktoré by túto situáciu mohli akýmkoľvek spôsobom dramaticky zmeniť. Napriek tomu sa už čoskoro zmenila, a to ešte za platnosti ústavy a existencie Česko-Slovenskej republiky (tzv. 2. republiky po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny na jeseň 1938), keď autonómna vláda pristúpila k deportáciám Židov na územie odstúpené Maďarsku po Viedenskej arbitráži.

Ústava Slovenskej republiky prijatá v lete roku 1939

Snem Slovenského štátu prijal dňa 21. júla 1939 ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky,⁹ ktorým štát konštituoval ako republiku, hlavou ktorej je volený prezident. Napriek skutočnosti, že formálne išlo o republiku, republikánske, sekularizované a demokratickému duchu protirečil konzervatívny katolicizmus, klerikalizmus a z ústavy prýščiaci autoritatívny režim prehľbujúci sa do podoby autoritársko-klerikálneho štátneho a politického režimu, najmä vo vydaní tzv. slovenského národného socializmu, prípadne v jeho miernejšie redukovanom vydaní.¹⁰ Skladala sa z úvodného prehlásenia (a nie preambuly) a z 13 hláv obsahujúcich 103 paragrafov, pričom ľudské práva a slobody upravovala až desiatu hlavu s názvom „Povinnosti a práva občanov“.

Už samotný názov tejto hlavy je neštandardný, nakoľko v prvom rade pojednáva o povinnostiach, a až následne o právach občanov. Celkovo možno napočítať v tejto hlave ústavy sedem povinností občanov a šesť práv občanov.

Prvou povinnosťou každého občana mužského pohlavia bolo podrobenie sa vojenskej službe alebo s ňou spojenej pracovnej činnosti a povinnosť mať účasť pri obrane štátu. Každý občan-muž sa zároveň musel podrobiť vojenskému a polovojenskému výcviku. Na obranu štátu však participovali aj ženy, nakoľko na obranu štátu bol podrobený každý občan bez rozdielu pohlavia za účelom pomocnej služby.

Ďalšími povinnosťami, ktoré ústava ustanovovala občanom Slovenskej republiky, bola povinnosť duševne alebo telesne pracovať, platiť dane, dávky a poplatky na základe príslušnej zákonnej úpravy.

⁸ Princíp subsidiarity – obmedzenie práv až ako posledná možnosť.

⁹ Znenie ústavného zákona dostupné online na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>.

¹⁰ BEŇA, J. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: PF UMB, 2001, s. 53.

Občania boli povinní pomáhať verejným orgánom, čiže orgánom štátu, v ich činnosti, pričom občania museli vykonať všetky funkcie, ktoré mali na základe príslušných zákonov alebo z príkazov úradov.

Pokiaľ ide o právnu úpravu súkromného vlastníctva, platilo, že má sociálnu funkciu a zásada „vlastníctvo zaväzuje“, čo znamenalo, že vlastník mal za povinnosť narábať so svojím majetkom v záujme všeobecného dobra. Čo tým mal zákonodarca na mysli, nie je celkom zrejmé, nakoľko ústava pojem „všeobecné dobro“ bližšie nešpecifikovala. Súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť na základe zákona, k čomu v neskoršom období aj prišlo v podobe niekoľkých zákonov snemu a v podobe vládnych nariadení (čiže v týchto prípadoch nie zákonmi, ako to vyžadovala ústava), ktoré vyvrcholili tzv. arizačným procesom, ktorý by sa dal charakterizovať ako štátom legalizovaná krádež podnikov a obchodov patriacich židovským spoluobčanom Slovenskej republiky.

Poslednou povinnosťou, ktorú štát nariadil svojim občanom, bolo riadne školenie a výchova svojich detí, aby z nich vyrástli dobrí občania. V kontexte ducha a ustanovení ústavy mal zákonodarca pravdepodobne na mysli výchovu v duchu národno-kresťanskom (rímskokatolíckom), teda v duchu oficiálnej doktríny štátu.

Pokiaľ ide o práva občanov, každý občan mal bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívať ochranu života, slobody a majetku. Na prvý pohľad a na danú dobu išlo o pomerne modernú právnu úpravu, avšak len do okamihu, kým sa ignorovala skutočnosť, že všetky tieto práva mohli byť obmedzené na základe len „obyčajného“ (teda nie ústavného) zákona. Právna úprava tak predpokladala ochranu života, slobody a majetku. Vzťahovala sa však len na občanov vojenského slovenského štátu a medzi taxatívnym výpočtom kritérií, na ktoré sa nemalo pri ochrane prihliadať a na základe ktorých sa nemali robiť žiadne rozdiely v aplikácii ochrany, chýbala, na rozdiel od ústavy prvej Československej republiky, rasa.

Z týchto skutočností možno vyvodit' dva závery. Mnohé obmedzenia občanov predovšetkým židovskej a cigánskej (rómskej) národnosti sa diali nie na zákonomnom podklade, ale na základe vládnych nariadení a nariadení s mocou zákona. Možno sa preto celkom legitímne domnievať, že mnohé právne normy, ktoré mali za následok poníženie, zdedimovanie, deportovanie a v konečnom dôsledku smrť slovenských Židov a Cigánov (Rómov), boli protiústavné. Keďže však v Slovenskej republike počas celej jej existencie nebola zriadená žiadna reálne fungujúca inštitúcia, ktorá by skúmala protiústavnosť právnych predpisov, nemohli dotknutí ani teoreticky veriť v šancu, žeby sa niektorá zo štátnych inštitúcií postavila na ich obranu pre protiústavnosť týchto nariadení.

Dňa 9. septembra 1941 prijala vláda Slovenskej republiky nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov (tzv. Židovský kódex), ktorý Židov zbavoval mnohých práv, pričom za porušenie jeho ustanovení nariaďoval vysoké pokuty a tresty odňatia slobody. Kým výklad pojmu „Žid“ bol do vydania kódexu založený na religióznom princípe, odteraz sa tento pojem vykladal podľa rasového princípu. To znamenalo, že kým pri religióznom výklade môžeme ešte hovoriť o akej – takej formálno-právnej ochrane Židov pred represáliami zo strany štátu, pri rasovom výklade mal štát *de facto* a aj *de iure* rozviazané ruky. Nutne však musíme dodať, že štát a jeho orgány mali i pri religióznom výklade možnosti represálií na občanoch, nakoľko túto ochranu požívali občania štátu len dovtedy, kým zákon neurčil inak.

Veľmi otázne z pohľadu ústavnosti je obmedzovanie na právach vykonávané prostredníctvom nariadení, keďže tieto nariadenia nemali podobu zákona, napriek tomu, že ústava výslovne ustanovovala, že spomínané občianske práva možno obmedziť len a výlučne na základe zákona. Tento zjavný nedostatok nemožno konvalidovať tým, že snem Slovenskej republiky zákonom č. 210/1940 Sl. z. o (zmocňovací ústavný zákon) splnomocnil vládu na vydávanie vládnych nariadení v oblasti vylúčenia Židov z hospodárskeho života a prechode ich majetku do vlastníctva kresťanov. Mimo tohto zákona bola vláda splnomocnená na vydávanie nariadení aj na základe § 4 zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte.

V ustanoveniach § 44 ústavy nachádzame ďalší argument podporujúci tento právny názor. Vláda mohla vydať nariadenie (v prípade nenahraditeľnej ujmy v hospodárskych, politických a finančných záujmoch štátu) s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patrili do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon.

Ústava ako ďalšie občianske právo síce garantovala právo na listové tajomstvo, avšak v skutočnosti poskytovala legitímny priestor na cenzúru a kontrolu všetkých listín a písomností, keďže v tom istom ustanovení sa nachádzala zmienka o tom, že toto právo možno na základe zákona (opäť nie ústavného) obmedziť. Rovnaký princíp bol zvolený aj vo vzťahu k zhromažďovaciemu právu, právu združovať sa a k tlačovému právu, ktoré boli garantované len v rozsahu, v akom ustanovil zákon. Nemožno preto hovoriť napríklad o slobode tlače, typickej pre demokratické krajiny. Naopak, v krajine bola zavedená silná cenzúra, v čele ktorej stál Úrad propagandy, a povolené boli len niektoré tlačoviny, ako napríklad Gardista, Slovák, Kocúr, či Katolícke noviny.

Rovnako osobná sloboda a domáci pokoj bol ústavou zaistený len v rozsahu, ktorý ustanovil zákon.

Zaujímavá je ústavná zásada, podľa ktorej nik nesmel byť potrestaný pre chovanie sa (správanie sa), ktoré neporušilo právoplatnú trestnú normu a ktorého trestnosť nebola už vopred zákonom alebo zákonitou normou určená. Ústava republiky obsahovala aj čosi ako právo tretej generácie, keď zakazovala vykorisťovanie za prácu, pričom výška mzdy mala byť úmerná pracovnému výkonu so zreteľom na rodinné pomery. Aby však ústava ostala verná svojmu naturelu, nepriamo zakázala akékoľvek štrajky, keďže rušenie práce a organizovanie rušenia práce sa zakazovalo.

Z uvedeného je zrejmé, že právna úprava ľudských práv a slobôd v autoritárskej Slovenskej republike nehrala zďaleka primárnu úlohu. Bola vyjadrená až v desiatej hlave ústavy z trinástich, obsahovala viac povinností ako práv a takmer všetky práva bolo možné kedykoľvek komfortne obmedziť len na základe obyčajného zákona. Nehovoriac o skutočnosti, že ani túto banálnu podmienku nevedel štát v mnohých prípadoch zabezpečiť, práve naopak, postupoval prostredníctvom, s najväčšou pravdepodobnosťou, protiústavných vládnych nariadení a nariadení s mocou zákona.

Ústava priznávala práva a nariaďovala povinnosti len občanom Slovenskej republiky, neupravovala práva a povinnosti ľudí, ktorí sa tu dlhodobo zdržiavali a žili. Počas deportácií Židov do koncentračných táborov na území dnešného Poľska (oficiálne išli Židia na práce do Tretej ríše) prijal slovenský snem zákon č. 68/1942 Sl. z., ktorý poskytol právny základ pre deportácie Židov do zahraničia. Podľa ustanovení § 3 tohto zákona Židia vystávaní a Židia, ktorí opustili územie štátu, stratili slovenské občianstvo. Pripomínáme, že ústava chránila život len občanov štátu.

Ústava zakotvovala i slobodu vierovyznania, prejavu mienky, vedeckého bádania a umenia, avšak opäť len v medziach zákonných ustanovení, pričom niekedy sa konštatovalo, že tieto práva a slobody nesmeli porušovať „kresťanské mravy“, ktoré tak boli povýšené na normu. Na porovnanie, ústava prvej Československej republiky používala termín „dobré mravy“.¹¹

Ústavnoprávna úprava ochrany ľudských práv a porovnanie s ústavou z roku 1920

V § 1 odsek 1 ústavy Slovenskej republiky (prvá hlava s názvom „Všeobecné ustanovenia“) sa Slovenská republika (SR) definuje len ako republika, a nie ako demokratická republika, ako to bolo v § 2 odsek 2 ústavy Československej republiky (ČSR) z roku 1920. V Ústave SR sa nenachádza ani ustanovenie zhodné alebo aspoň podobné s ustanovením § 1 odsek 1 Ústavy ČSR, v zmysle ktorého je ľud jediným zdrojom všetkej štátnej moci v Československej republike. Naopak, podľa úvodného prehlásenia Ústavy SR „Slovenský národ pod ochranou Boha Všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jehu, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát.“

To znamená, že pôvodcom moci tu už nie je ľud, ako to v demokratických republikách býva, ale Boh (kresťanský). Konceptia, podľa ktorej moc pochádza od ľudu, má pritom svoje dôsledky. Okrem iného to znamená, že vláda sa tomuto ľudu zodpovedá, pretože je ním volená (resp. formovaná z poslancov zvolených do parlamentu a pod.), a ľud ako pôvodca všetkej moci v štáte má právo kedykoľvek túto vládu odvolať. Naopak, ak za pôvodcu štátnej moci vyhlásime Boha, nie je potrebné ani pristúpiť k použitiu extenzívneho výkladu, aby sa mohlo prísť k záveru, že ľud nemá žiadny účinný mechanizmus k tomu, aby spochybnil legitimitu vlády či štátnej moci ako celku, pretože človek nemá ako spochybniť božskú autoritu. Člen vlády sa v takom prípade zodpovedá Bohu a nie ľudu tej krajiny, ktorej vláda vládne.

V Ústave SR nenájdeme žiadne ustanovenia, ktoré by sa svojim obsahom aspoň približovali k § 106 Ústavy ČSR, teda sa približovali k definícii rovnosti občanov pred zákonomi republiky. Absencia takéhoto ustanovenia následne poskytuje zákonodarcovi možnosti na prijatie takej legislatívy, ktorá vytvára „rovné a rovnejšie“ skupiny obyvateľstva, resp. vytvára tzv. občanov druhej kategórie a stavy, čo bol aj prípad Slovenskej republiky. Pokiaľ totiž nezadefinujeme rovnosť pred zákonom ako ústavnoprávnu zásadu, nemôžeme sa ako občan legitímne pred orgánmi štátu dovolávať v skutkovo a právne rovnakej (resp. veľmi podobnej) veci rovnakého zaobchádzania. Štát v takom prípade takúto povinnosť nemá. Nehovoriac o tom, že pokiaľ ako občania nie sme pôvodcom moci v štáte, nemáme ani legitímny nástroj na to, aby sme si takúto rovnosť ako ústavnoprávny princíp presadili, nakoľko takúto právomoc by mal mať vo svojej podstate iba Boh ako pôvodca štátnej moci.

V desiatej hlave Ústavy SR s názvom „Povinnosti a práva občanov“ sa v § 81 ustanovuje ústavnoprávny princíp ochrany práv občanov Slovenskej republiky. Podľa odseku 1 tohto paragrafu: „Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody a majetku.“ Ak si pozorne prečítame dikciu tejto

¹¹ LETZ, R. *Slovenské dejiny V. (1938–1945)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 71.

právnej normy a porovnáme ju s príbuzným ustanovením z Ústavy ČSR (§ 106 ods. 2), prideme k záveru, že nám z textu tohto ustanovenia vypadol termín „rasa“. V § 81 ods. 2 sa ustanovuje, že obmedzenie týchto práv je možné len na základe ustanovení zákonov. To znamená, že na obmedzenie práva na život postačuje „obyčajný“ zákon, čiže nie ústavný zákon, na ktorého prijatie je predsa len potrebné vyššie kvórum hlasov. Matematicky to znamená, ak sa v zmysle § 21 odsek 1 Ústavy SR nájde v sneme 14 poslancov z 80 pri minimálne tretinovej účasti (po zaokrúhlení ide o 27 poslancov), ktorá bola nevyhnutná pre uznášaniaschopnosť snemu, a tí zahlasujú za obmedzenie práva na život na základe ľubovoľne zvolených kritérií, ktoré si presadia do zákona, určená skupina obyvateľov, prípadne celé obyvateľstvo v tom najabsurdnejšom prípade, stratí právo na osobnú slobodu alebo život. Na to všetko stačilo za istých okolností 14 poslancov snemu.

Kombináciu stavu, keď nie je v ústave zadefinovaná rovnosť občanov pred zákonom a nie je zabezpečená ochrana občianskych práv bez ohľadu na rasu, je možné, obzvlášť v kontexte verejne známej rasovo motivovanej protižidovskej politiky Nemecka v 30. rokoch 20. storočia, považovať za veľmi nebezpečnú pre niektoré skupiny obyvateľstva, nakoľko poskytuje zákonodarcovi priestor na prijatie takej legislatívy, ktorá bude na základe rasových princípov potláčať práva a slobody niektorej z týchto skupín. Nehovoriac o tom, ak ste štátom, ktorý má s krajinou, akou Nemecko v tom čase pod Hitlerovým vedením bolo, podpísanú Zmluvu o ochrannom vzťahu medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom (Schutzvertrag, platná a účinná od 23. marca 1939), a ste nielen *de facto*, ale aj *de iure* nemeckým satelitom.

Otázka, či Slovenský snem, ktorý mal v zmysle § 6 Ústavy SR ako jediný štátny orgán v republike zákonodarnú moc prijať ústavu, vedel o tom, že prijatím ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. (Ústava SR) vytvorí priestor pre protižidovskú legislatívu, je bezpredmetná, nakoľko je to práve snem, ktorý niesol plnú zodpovednosť za prijatie ústavy, vrátane osôb, ktoré tento ústavný zákon podpísali. Jednou z týchto osôb bol napríklad aj vtedajší predseda vlády SR (ministerský predseda), a neskorší prezident Slovenskej republiky, Jozef Tiso.

Pokiaľ ide o náboženskú slobodu, v jedenástej hlave Ústavy SR s názvom „Cirkve“, § 88, sa ustanovuje, že „Každému sa zabezpečuje právo voľne plniť náboženské povinnosti, nakoľko to neodporuje ustanoveniam zákona, verejnému poriadku a kresťanským mravom.“

Ide o veľmi kurióznu ochranu náboženskej slobody, keď štát na jednej strane garantuje túto slobodu, no jej garanciu na strane druhej podmieňuje akýmsi bližšie nikde nešpecifikovanými kresťanskými mravmi. Štátna ochrana slobodného židovského vierovyznania sa tak stáva z pohľadu tohto ustanovenia Ústavy SR absurdná, pretože napríklad židovská vierouka nie je v súlade s kresťanskou, a preto logicky nemôžu byť židovské mravy totožné a v súlade s kresťanskými mravmi.

V dvanástej hlave Ústavy SR s názvom „Národnostné skupiny“ sa v § 91 odsek 2 ustanovuje, že o príslušnosti občanov k národnosti sa vedie kataster. To znamená, že štát vie kedykoľvek komfortne identifikovať príslušnosť ktoréhokoľvek občana k národnostnej skupine, t. j. príslušnosť k niektorej z menšín. Ide o veľmi neštandardný krok, keďže národnosť je veľmi citlivý osobný údaj, ktorého zhromažďovanie zo strany orgánov štátnej moci nemusí, no môže mať za cieľ sledovať isté neskoršie zámery, ako sa aj neskôr v prípade Slovenskej republiky pri perzekúciách Židov ukázalo. V § 95 Ústavy SR sa zavádza

princíp reciprocity, podľa ktorého „Práva národnostných skupín, uvedené v ústave, platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území mater­ského štátu príslušnej národnostnej skupiny.“

Ak vezmeme v úvahu skutočnosť, že Židia v tom čase nemali na svete svoj vlastný štát, a nieto ešte štát, v ktorom by žila slovenská menšina, znamená to, že ako národnostná skupina nemali v Slovenskej republike zaručené žiadne práva v zmysle tejto dvanástej hlavy Ústavy SR. Nehovoriac o tom, že posúdiť objektívne skutočnú úroveň požívania menšinových práv v inej krajine bolo v praxi nemožné.

Ústavnoprávna konformita protižidovskej legislatívy v Slovenskej republike

Ako už bolo spomenuté, bol to snem, kto mal v zmysle Ústavy SR zákonodarnú moc, a teda právomoc prijímať zákony, ktoré upravujú práva a povinnosti občanov Slovenskej republiky. V zmysle § 81 odsek 2 Ústavy SR bolo možné obmedziť občianske práva iba na základe zákona. Z uvedeného prichádzame k logickému záveru, že by to mal byť práve snem, ktorý bude stáť za celou protižidovskou legislatívou Slovenskej republiky. Ak sa však bližšie pozrieme na jednotlivé právne normy, ktoré zo Židov (a Rómov) urobili občanov druhej kategórie, prideme k záveru, že medzi približne desiatkami a desiatkami noriem nenájdeme takmer žiaden zákon (výnimkou je napr. ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vyst'ahovaní Židov), iba vládne nariadenia, resp. nariadenia so silou zákona. Ako je to možné, keď ústava jasne ustanovovala, že obmedziť občianske práva možno iba na základe zákona?

Pre odpoveď sa musíme vrátiť k vzniku štátu. Slovenský snem prijal dňa 14. marca 1939 pri vzniku samostatnej republiky Zákon o samostatnom Slovenskom štáte č. 1/1939 Sl. z., podľa ktorého (§ 4) sa vláda splnomocnila, aby nariadením vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na udržiavanie poriadku a na zabezpečenie záuj­mov Slovenského štátu. S ohľadom na § 3 tohto zákona sa malo bez pochyby na mys­li obdobie do prijatia novej ústavy (Ústavy SR z júla 1939). Hoci teda zákon hovoril o vládnych nariadeniach len tam, kde je to treba na udržanie poriadku a zabezpečenie štátnych záujmov, vláda SR do 21. júla 1939 prijala minimálne 6 nariadení, ktoré napr. vylučovali židov z verejných služieb (žid už nesmel byť viac štátnym zamestnancom); štát dosadil do židovských podnikov dôverníkov, z ktorých sa neskôr stávali arizáto­ri; bol vykonaný súpis židovských poľnohospodárskych nehnuteľností; Židia v armáde boli presunutí do oddielov, ktoré tvorili osobitné pracovné útvary slúžiace bez zbrane; Židia už nesmeli byť vlastníkami alebo koncesionármi verejných lekární; a mnohé ďalšie obmedzenia.

Vláda len mesiac po vzniku samostatnej republiky pristúpila vládny­mi nariadením k vymedzeniu pojmu Žid (č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939). Tieto vládne naria­denia však nemali žiadnu legitimitu z pohľadu Zákona o samostatnom Slovenskom štáte, pretože ten jasne ustanovoval, že vládne nariadenia možno prijať len na udržanie poriadku a zabezpečenie záujmov štátu. Toto kritérium bez pochyby nespĺňa ani jedno z vládnych nariadení, ktoré sa týkalo zásahu do občianskych práv slovenských občanov židovskej národnosti. Napriek tomu, tieto vládne nariadenia neboli ani po prijatí Ústavy SR zruše­né (vyhlásené za neplatné), hoci v zmysle § 97 a § 98 Ústavy SR mohli byť na základe rozhodnutia ústavného senátu pozostávajúceho zo senátnych predsedov Najvyššieho súdu a Najvyššieho správneho súdu vyhlásené za neplatné.

Pokiaľ ide o obdobie po prijatí Ústavy SR, nemožno opomenúť § 43 a § 44 tejto ústavy. V zmysle ustanovení § 43 môže vláda vydávať nariadenie na vykonávanie určitých zákonov a v ich medziach. V podstate ide o konštrukciu nariadení vlády SR v podmienkach dnešnej Slovenskej republiky, kde na prijatie nariadenia potrebuje mať vláda zmocnenie v zákone ako v právnej norme vyššej právnej sily. Pri formulovaní obsahu nariadenia je čo do rozsahu limitovaná medzami zákona a medzami splnomocnenia v zákone. Podľa § 44 ods. 1 vtedajšej Ústavy SR: „Ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia, vláda ich môže vydať nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon.“

Ústava teda jasne ustanovovala, že na prijatie vládneho nariadenia s mocou zákona (tu treba upozorniť, že ide o iný druh nariadenia, než podľa § 43, pričom tento druh nariadenia podpisoval aj prezident republiky v zmysle § 38 odsek 1 písm. e) Ústavy SR) musia byť splnené dve podmienky, a to: nejde o výlučnú právomoc snemu, a nejde o záležitosť, ktorú ma podľa ústavy upraviť zákon. Pripomíname, že podľa § 81 odsek 2 Ústavy SR bolo možné občianske práva obmedziť iba na základe zákona. Keďže Ústava SR nadobudla účinnosť dňom vyhlásenia v zbierke (31. júla 1939), vláda mala jasne určené pravidlá pre prijatie akéhokoľvek nariadenia s mocou zákona po tomto dni. Ani to jej však nezabránilo prístup k prijatiu celého radu ďalších nariadení, ktoré okliešovali občianske a politické práva Židov žijúcich na Slovensku.

Vládni predstavitelia si zrejme uvedomovali tento deficit legitímnosti vládnych nariadení, a preto bol 3. septembra 1940 prijatý snemom ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., ktorým sa vláda splnomocňuje, aby činila opatrenia vo veciach arizácie. Snem splnomocnil vládu, aby nariadením robila všetky opatrenia, ktoré sú potrebné na vylúčenie Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života, a aby majetok Židov prešiel do vlastníctva kresťanov. Snem sa tým *de facto* aj *de iure* vzdal svojich právomocí prijímať zákony v tejto oblasti.

Podľa môjho názoru je však tento ústavný zákon v rozpore s už spomínaným § 43 Ústavy SR, nakoľko vláda môže vydávať nariadenia len na vykonanie zákonov, a nie vydávať nariadenia, ktoré nahrádzajú zákony. Vykonať zákon neznamená prijať právnu úpravu, ktorá je úplne nová a nemá žiadnu oporu v zákone v zmysle, že zákon ani nepredpokladá prijatie normy v takomto konkrétnom znení. Inak povedané, vládne nariadenie nesmie ísť nad rámec zákona, ktorý prijatie vládneho nariadenia predpokladá. Ak zákonodarca ustanoví, že vláda smie prijať nariadenia na vykonanie arizácie, ide o tak široký kontext, že v právnom štáte by takáto norma nemohla byť prijatá, pretože je nevykonateľná. Na základe čoho by sme totiž chceli posúdiť, či je splnená zákonná zmocňovacia podmienka, a že nariadenie nejde svojím obsahom nad rámec zákona? Mimo tejto skutočnosti, snem sa nemôže vzdať svojej právomoci aj s odkazom na § 6 Ústavy SR, podľa ktorého má iba on v Slovenskej republike zákonodarnú moc. Ústava nepripúšťa v tomto prípade žiadnu výnimku a možnosť snemu delegovať svoje právomoci na iný štátny orgán (vládu). A zároveň, ako už bolo spomenuté, Ústava SR predpokladala obmedzenie občianskych práv a slobôd len a výlučne na základe zákona. Domnievam sa preto, že ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z. mal byť vyhlásený ústavným senátom v zmysle § 97 ods. 1 Ústavy SR za neplatný. Na základe tohto ústavného zákona vyšli odo dňa

11. septembra 1940 do 11. septembra 1941 všetky protižidovské právne predpisy, vrátane Židovského kódexu.¹²

Vláda však zjavne zastávala iný právny názor, o čom svedčí aj jej vysoká normotvorná aktivita v oblasti protižidovskej legislatívy. Okrem iných, dňa 9. septembra 1941 prijala už spomínané nariadenie o právnom postavení Židov č. 198/1941 Sl. z., v ktorého úvode sa vláda odvoláva na § 1 zákona č. 210/1940 Sl. z. ako na akt, ktorý ju splnomocnil na prijatie takéhoto nariadenia. V tomto nariadení zároveň vláda vymedzila pojem „Žid“ z hľadiska rasového, čím sa vraciame k tomu, že Ústava SR neobsahovala ustanovenia o ochrane občianskych a politických práv bez ohľadu na rasu. V kontexte uvedeného zastávame názor, že všetky nariadenia prijaté na základe tohto zákona (č. 210/1940 Sl. z.) sú absolútne nelegitímne a mali byť vyhlásené za neplatné, prípadne mali byť z hľadiska právneho pozitivizmu prijaté snemom ako riadny zákon. Na margo snemu treba pre úplnosť uviesť, že aj ten mal možnosť v zmysle § 44 ods. 3 Ústavy SR každé jedno nariadenie vlády buď zmeniť alebo vyjadriť svoj nesúhlas s ním, čím by nariadenie stratilo svoju platnosť. Predseda vlády mal totiž povinnosť predložiť nariadenie súčasne s jeho vyhlásením snemu, a ten mal možnosť do troch mesiacov postupovať v zmysle uvedeného. Autorovi príspevku nie je známa situácia, kedy by snem využil svoje oprávnenie a s niektorým nariadením, ktorého obsahom bola protižidovská právna úprava, vyjadril svoj nesúhlas.

Legislatívny chaos napokon dokresľuje aj ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vyst'ahovaní Židov zo dňa 15. mája 1942. Zákon mal tvoriť zákonný podklad pre deportácie slovenských Židov do zahraničia, avšak ani absencia takéhoto ústavného zákona nebránila štátnej moci začať s deportáciami už v marci 1942, čiže bez akéhokoľvek legislatívneho oprávnenia. Odhliadnuc od tejto skutočnosti, v zmysle § 3 tohto zákona, Židia vyst'ahovaní a Židia, ktorí územie štátu opustili alebo opustia, strácajú štátne občianstvo Slovenskej republiky. To znamená, že Slovenská republika im prestala poskytovať akúkoľvek ochranu tých občianskych práv, o ktoré ich ešte nestihla svojou legislatívnou činnosťou obráť, a zároveň im pre deportácie nemohla ani ako už svojim bývalým občanom deportovaným do cudziny zabezpečiť ochranu života a slobody v zmysle § 81 odsek 2 Ústavy SR.

Základný rozdiel medzi oboma právnymi úpravami v ČSR a Slovenskej republike

Základný a zásadný rozdiel medzi oboma spomínanými právnymi úpravami bol v tom, že kým prvá ČSR sa viac-menej úspešne dokázala aj v reálnom živote popasovať so zabezpečením základných ľudských práv a slobôd nielen pre jej občanov, ale v zásade pre všetkých obyvateľov žijúcich na jej území, v prípade vojnovej Slovenskej republiky možno hovoriť až o akejsi ústavnoprávnej kataklizme v oblasti ochrany ľudských, občianskych a politických práv.

Najsignifikantnejšia bola táto zmena vo vzťahu k pauperizácii židovskej menšiny, ktorá veľmi rýchlo devalvovala z rovnocenného obyvateľstva na akúsi celospoločenskú socioekonomickú príťaž z pohľadu vládneho autoritárskeho režimu. Najprv Židom zakázali sedieť v parku na lavičke, potom nesmeli mať rádio, vzali im vzdelanie a prácu, až napokon mnohým vzali život. Výnimku z tohto pravidla tvorili cynické prezidentské výnimky

¹² HUBENÁK, L. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945)*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2003, s. 51.

nevyhnutne potrebné k zabezpečeniu chodu štátu, avšak aj tie prestali platiť po potlačení SNP v roku 1944 nemeckými vojskami.

Naopak, v prvej ČSR nachádzame veľmi zaujímavú rozhodovaciu činnosť vtedajšieho Nejvyššího soudu Československé republiky, ktorou súd vykladal jednotlivé paragrafy ústavy ČSR, nevynímajúc ustanovenia upravujúce oblasť ľudských práv.

Tak napríklad, rozhodnutím z 8. marca 1921 sp. zn. R I 316/21¹³ Najvyšší súd ČSR rozhodol, že § 109 ústavy ČSR dovoľuje obmedziť vlastnícke právo zákonom, ako sa stalo aj na základe zákona prijatého dňa 27. mája 1919 pod č. 318 Sb. z. a n. Týmto zákonom došlo k zaisteniu pôdy drobných pastierov. Súd ho posúdil ako ústavne súladný na základe ustanovenia § 102 ústavy ČSR.

Podľa rozhodnutia Nejvyššího soudu ČSR zo dňa 14. 10. 1927 sp. zn. Rv I 205/27,¹⁴ v otázke aké právo použiť v spore o neplatnosť manželstva, nezáleží na tom, akej štátnej príslušnosti sú strany v čase sporu o neplatnosť manželstva, ale akej boli v čase uzavretia manželstva. Napríklad, ak právo cudzej krajiny, podľa ktorého by bol rozhodovaný spor o neplatnosť manželstva, poznalo prekážku rôznosti náboženstiev, nesmie československý súd na ňu prihliadnuť. Svoje rozhodnutie odôvodnil s poukazom na ustanovenie § 124 Ústavy ČSR, v zmysle ktorého si všetky náboženské vyznania boli rovné.

Na porovnanie, v Slovenskej republike už spomínaný ústavný senát nikdy nezasadol, hoci, ako som už naznačil, ak by si skutočne plnil svoju funkciu v zmysle ústavy SR, mohol a musel prísť k záverom, že nielen jednotlivé právne predpisy boli v rozpore s ústavou, ale veľmi pravdepodobne celý systém pauperizujúci nielen menšinové obyvateľstvo žijúce v Slovenskej republike bol *contra legem*. Ochrana práv vo vojnovnej republike bola len iluzórna, v zásade nevymožiteľná a rýdzo formálna. V žiadnom prípade sa však ani len týmito formálnymi kvalitami nemohla vyrovnáť právnej úprave obsiahnutej v ústave prvej ČSR. Veľmi výrazným príkladom sú deportácie z roku 1942, ktoré sa prvé dva mesiace diali bez akéhokoľvek právneho základu a až *ex post* bol prijatý ústavný zákon, ktorý deportovaných Židov zbavoval štátneho občianstva Slovenskej republiky. Podľa § 3 ods. 2 ústavy Slovenskej republiky bolo pritom možné spôsob zániku občianstva upraviť výlučne ústavným zákonom. I to svedčí o právnom diletantizme a neschopnosti dodržiavať čo i len to minimum práv, ktoré republika svojim občanom podľa ústavy garantovala.

Záver

Cieľom príspevku bolo ukázať, ako za relatívne krátke obdobie 25 rokov od prijatia veľmi pokrokovej, humánnej a demokratickej ústavy Československej republiky v roku 1920 garantujúcej občanom štátu rovnosť, pokoj, nediskrimináciu na základe rôznych menšinových typologických znakov, je možné pri istej súhre okolností zdecimovať, doslova znivočiť jednu veľmi dôležitú časť spoločnosti tvoriacu jej strednú vrstvu. Už v novembri 1938, teda ešte stále za platnosti a účinnosti tejto ústavy a za existencie demokratického Česko-Slovenska (tzv. 2. republiky), došlo k neľudským deportáciám organizovanými slovenskou autonómnou vládou vedenou jej predsedom Jozefom Tisom absolútne ignorujúc vtedajšou ústavou práva garantované nielen občanom republiky, ale aj cudzincom v jej

¹³ Rozhodnutie Nejvyššího soudu zo dňa 8. 3. 1921 sp. zn. R I 316/21. Dostupné online na: <http://www.beck-online.cz/bo/document-view.seam?documentId=njptcojsgfpxmyl2nz4v6ojvhe>.

¹⁴ Rozhodnutie Nejvyššího soudu zo dňa 14. 10. 1927 sp. zn. Rv I 205/27. Dostupné online na: <http://www.beck-online.cz/bo/document-view.seam?documentId=njptcojsg5pxmyl2nz4v6nzuga2q>.

žijúcim.¹⁵ Predstavte si situáciu, že len preto, že ste príliš vysoký, prinízky, zelenooký, modrooký, hnedovlasý alebo blond, Vás v mrazoch odvezú doprostred poľa bez možnosti odíť odísť. Akákoľvek ústava stráca v tej chvíli zmysel, pretože štát, ktorý má garantovať výkon práv z nej plynúcich je príčinou Vášho strádania uprostred poľnej mizérie.

V kontexte uvedeného zastávam právny názor, v zmysle ktorého takmer celý vnútroštátny systém právnych noriem prijatých na perzekúciu (ž)Židov¹⁶ v Slovenskej republike bol s vysokou pravdepodobnosťou nelegitímny, protiústavný a v rozpore so základnými princípmi právneho štátu. Odhliadnuc od niektorých nie najšťastnejších formulácií uvedených v Ústave SR som presvedčený, že v prípade, ak by štátna moc dbala o striktné dodržiavanie ústavy a o jej rigorózný výklad, pričom by boli využité všetky ústavné možnosti a oprávnenia na kontrolu ústavnosti, nemohol by byť v Slovenskej republike vyvinutý systém občanov druhej kategórie na základe vládných nariadení a nariadení s mocou zákona, a nestihol by ich možno taký strašný osud. Ľahkosť, s akou v priebehu pár mesiacov prišlo k devalvácii veľkej časti obyvateľstva z pohľadu ochrany ich ľudských práv a slobôd, by mala byť aj dnes, v časoch rozmáhajúceho sa extrémizmu, veľmi veľkou výstrahou.

¹⁵ Dňa 8. októbra 1938 založil Karol Sidor Hlinkovu gardu ako údernú silu Hlinkovej strany. Čo to vlastne Hlinkova garda bola? Bola vytvorená podľa vzoru nacistickej Schutzabteilung (SA) ako úderná polovojská jednotka a sila Hlinkovej strany. Od začiatku bola garda orientovaná na perzekúcie Židov. Dňa 3. novembra 1938 zorganizovala v reakcii na bratislavskú židovskú demonštráciu protizidovskú demonštráciu. Bola sprevádzaná napádaním Židov na uliciach a prepadávaním židovského majetku. Takáto demonštrácia sa potom opakovala každý rok v rovnaký deň. Židia boli prinútení označiť svoje obchody, ak to už neurobili predtým gardisti. Spoločenská luza si takto vybíjala svoje primitívne pudy útokmi na Židov. Dňa 4. novembra 1938 nariadil predseda autonómnej vlády Jozef Tiso zadržať nemajetných Židov a deportovať ich cez nové hranice do zahraničia.

¹⁶ V právnych predpisoch sa používalo malé písmeno „ž“ a veľké písmeno „Ž“ podľa toho, či išlo o použitie termínu žid/Žid na základe religiózneho alebo rasového princípu. Ak išlo o použitie religiózneho princípu, používalo sa na označenie židov malé písmeno „ž“, ak o rasový princíp, používalo sa veľké písmeno „Ž“.